

ЦИВІЛЬНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.965.43

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ І МЕЖІ УЧАСТІ ЗАКОННИХ ПРЕДСТАВНИКІВ В ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Р. Лемик

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна*

У статті проаналізовано правові підстави та межі участі законних представників в цивільних процесуальних відносинах. Автор аналізує статус осіб, що зобов'язані представляти інтереси тих, хто не наділений процесуальною дієздатністю. Також автор розглянув вимоги до документів, що підтверджують наявність повноважень у представника та межі реалізації ними процесуальних прав в процесі в інтересах свого довірителя. Автор звертає увагу на правові наслідки здійснення процесуальних прав законним представником в процесуальних відносинах і ролі суду в процесі здійснення основних завдань судочинства. Акцентовано на недоліках правового регулювання відносин, що є предметом дослідження і запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: участь законного представника в цивільних процесуальних відносинах; цивільна процесуальна дієздатність; документи, що підтверджують повноваження представника; надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності; повноваження законного представника в суді; наслідки вчинення законним представником процесуальних дій, що суперечать інтересам особи, яку він представляє; призначення законного представника судом; заміна законного представника судом.

Відповідно до положень Конституції України та процесуального законодавства усі фізичні та юридичні особи мають право на судовий захист. Правило загальної юрисдикції дозволяє звертатися в суд за захистом своїх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів. А держава, своєю чергою, гарантує об'єктивне і неупереджене вирішення цих звернень судами, що ухвалюють рішення іменем України. Ці рішення є обов'язковими до виконання на всій території України.

Кожна особа має право в порядку, встановленому Цивільним процесуальним кодексом України (далі ЦПК України), звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів (ст. 3 ЦПК України). Цивільна процесуальна правоздатність дає змогу особі, що звертається, стати позивачем (заявником), а процесуальна дієздатність дозволяє самостійно здійснювати свої процесуальні права в процесі.

Наука цивільно-процесуального права протягом усієї історії розвитку розробляє поняття процесуальної заінтересованості, тобто процесуального інтересу. Підсумком цього розвитку і стало закріплене ст. 3 ЦПК правило про те, що усяка особа має право в порядку, встановленому законом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Наявність процесуальної заінтересованості як передумова порушення справи у суді буде у сторони в тому випадку, якщо вона є стороною у спірному матеріальному правовідношенні і вважає, що її суб'єктивне право порушено, не визнане чи оспорується [1].

Якщо суд дійде до висновку, що позивач є неналежним (тобто не має особистої заінтересованості у справі), в рішенні, що буде ухвалено, йому буде відмовлено у задоволенні позовних вимог. Адже відсутність майнової і процесуальної заінтересованості не може надати йому права отримати ті майнові блага, на які він претендує у позовних вимогах.

Якщо особа, що звертається, наділена процесуальною правоздатністю (тобто, має особисту заінтересованість у справі), але не може здійснювати свої процесуальні права особисто, то представляти в суді її інтереси будуть процесуальні представники.

Цивільне процесуальне представництво – це такі юридичні відносини, за якими одна особа – представник виконує на підставі повноваження, наданого йому законом, статутом, положенням або договором, процесуальні дії в цивільному судочинстві на захист прав і охоронюваних законом інтересів іншої особи, державних і громадських інтересів.

Інститут представництва у цивільних процесуальних відносинах потрібно відмежовувати від представництва в цивільному праві. На це вже неодноразово звертали увагу деякі вчені, такі як В.М. Шерстюк, В.І. Тertiшніков, Д.М. Чечот.

Передусім у цих інститутах різна мета. Якщо в цивільному праві представник презентує інтереси свого довірителя з метою вчинити дії на його користь і в його інтересах, то в процесуальних відносинах представник залучається до участі у справі з метою захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Ця мета буде забезпечена через належне виконання представником своїх завдань – надання правової допомоги.

Процесуальний представник досягатиме поставленої мети лише засобами, що визначені в процесуальному законодавстві (звернення із заявою, подання доказів, заявлення клопотань тощо), тоді як представник в цивільному праві діятиме на підставі доручення або на свій розсуд.

В цивільному праві обсяг повноважень представника довіритель визначає у довіреності, тоді як в цивільних процесуальних відносинах закон уповноважує представника здійснювати усі права, що належать особі, яку він представляє. У цивільному праві при видачі представникові довіреності мають бути безпосередньо зазначені ті дії, які має право здійснювати представник від імені довірителя в той час, коли в цивільному процесі в довіреності представникові надаються загальні повноваження і немає необхідності наводити перелік процесуальних дій, які може здійснювати представник у межах загальних повноважень на участь в процесі, які надані йому процесуальним законодавством.

Можна ще наводити низку критеріїв що розмежовує ці інститути. Це і порядок виникнення представництва, і статус представника, і наслідки участі в правовідношеннях самого довірителя, і право на перепредставництво. Однак я не ставлю собі за мету доводити відмінність між процесуальним та матеріальним представництвом, оскільки вважаю, що це вже було належно і переконливо зроблено до мене.

Як вже було зазначено вище, потреба у процесуальному представництві виникає не лише тоді, коли особа через недостатній рівень правової освіти хоче скористатися послугами представника, для того, щоб останній допоміг їй захистити свої права, свободи чи охоронювані законом інтереси. Потреба у

представництві виникає і тоді, коли учасник процесуальних відносин не володіє процесуальною дієздатністю, щоб здійснювати свої процесуальні права у справі самостійно.

Відповідно до положень ст. 29 ЦПК України здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (цивільна процесуальна дієздатність) мають фізичні особи, які досягли повноліття, а також юридичні особи.

Також в цивільному процесуальному законодавстві враховано положення Цивільного кодексу України (далі ЦК України), і надано право свої процесуальні права здійснювати особам, які не досягли вісімнадцятирічного віку, але набули повної цивільної дієздатності в зв'язку із реєстрацією шлюбу (шлюбна емансипація), а також особам, яким у порядку, встановленому ЦПК України, надано повну цивільну дієздатність. Такий порядок встановлено главою 3, четвертого розділу ЦПК України, де передбачено право неповнолітніх осіб, які досягли шістнадцятирічного віку, за відсутності згоди батьків, звертатися із заявою в справах окремого провадження про надання їм повної цивільної дієздатності. Підставою звернення є випадки, визначені у ст. 35 ЦК України.

Не можу залишити тут поза увагою деякі деталі та неточності законодавчого регулювання. Згідно з положеннями ст. 35 ЦК України передбачено, що підставами звернення із заявою про надання неповнолітній особі повної дієздатності є те, що вона працює за трудовим договором; записана матір'ю або батьком дитини чи бажає займатися підприємницькою діяльністю. Керуючись змістом ст. 243 ЦПК України, право звернутися в суд із заявою в порядку окремого провадження можна лише на двох підставах (їх законодавець вимагає зазначити в заяві) – робота за трудовим договором чи запис у відповідному акті цивільного стану неповнолітньої особи матір'ю або батьком дитини. Якщо ж неповнолітня особа бажає займатися підприємницькою діяльністю, і відповідно до ст. 35 ЦК України не отримала на це згоду батьків (усиновлювачів), то їй цей дозвіл мав би надати орган опіки та піклування. Звідси виникає запитання – як повинен діяти неповнолітній, якщо орган опіки і піклування відмовив йому у зверненні? За наявності повної дієздатності, він міг би оскаржувати цю відмову в судовому порядку за правилами адміністративною юрисдикції. Але ж повною процесуальною дієздатністю він не наділений. Інтереси цього неповнолітнього мали б представляти законні представники, тобто ті самі батьки (усиновлювачі, піклувальник), що не дали згоди на надання йому повної дієздатності. Очевидно, що і захищати інтереси неповнолітньої особи з цих питань вони просто не захочуть. А якщо суд залучить їх до участі у справі як законних представників, то свої обов'язки представництва такі батьки (усиновлювачі) не здійснюватимуть належно, адже фактично зміст їх процесуальної заінтересованості у справі буде протилежний до заінтересованості неповнолітнього, інтереси якого вони представляють. Отже, чи не простіше законодавцеві у межах положень ЦПК України надати право неповнолітній особі звернутися в суд із заявою про надання їй повної цивільної дієздатності на усіх підставах, що визначені у ст. 35 ЦК України.

Ще однією невідповідністю у цих відносинах є те, що, згідно з положеннями ст. 29 ЦПК України, повну процесуальну дієздатність мають неповнолітні особи, яким надано повну цивільну дієздатність відповідно до положень ЦПК України (тобто, ухвалено рішення в порядку окремого провадження про надання повної цивільної дієздатності). Однак, відповідно до положень тієї ж ст. 35 ЦК України, надання повної цивільної дієздатності провадиться за рішенням органу опіки та

підкування за заявою заінтересованої особи за письмовою згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника. І лише в разі відсутності такої згоди неповнолітній має право звернутися в суд із відповідною заявою. Звідси робимо висновок, що якщо буквально тлумачити зміст положень ст. 29 ЦПК України (а це і варто робити, бо в цивільних процесуальних відносинах аналогія закону і аналогія права не передбачена), то неповнолітній, що набув повної дієздатності на підставі рішення органу опіки і піклування, повною процесуальною дієздатністю не наділяється. Це, звичайно, законно, але не логічно. Щоб усунути це непорозуміння, законодавцеві варто внести в ч. 3 ст. 29 ЦПК України доповнення, виклавши друге речення цієї частини у такій редакції: «Цивільної процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому Цивільним кодексом України або відповідно до цього Кодексу, надано повну цивільну дієздатність».

Законне (необхідне, обов'язкове) процесуальне представництво виникає на підставі закону, адміністративного чи судового акта за наявності таких юридичних фактів, як спорідненість, усиовлення, встановлення опіки чи піклування тощо.

Положення ст. 39 ЦПК України визначають вичерпне коло осіб, що мають право здійснювати законне представництво в процесуальних відносинах. Зокрема, зазначено, що права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до чотирнадцяти років, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом. Права, свободи та інтереси неповнолітніх осіб віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть захищати у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом.

До числа інших осіб, на яких закон покладає функції законних представників, належать державні чи громадські дитячі, виховні заклади або закладі охорони здоров'я, в яких дитина чи недієздатна особа постійно проживає. Відповідно до ст. 245 Сімейного кодексу України (далі СК України) функції опікуна та піклувальника щодо такої дитини покладаються на адміністрацію цих закладів. І тут знову виникає невідповідність із загальними засадами цивільного судочинства, оскільки згідно з ст.ст. 1; 4; 30 ЦПК України учасниками цивільних процесуальних відносин є фізичні особи, юридичні особи або держава. Дитячий виховний заклад чи заклад охорони здоров'я – це юридична особа, а адміністрація цього закладу – це лише організаційно-структурна складова цієї юридичної особи, що не наділена правом бути самостійним учасником правовідносин. Тому правильно було б законодавцеві встановити, що інтереси таких дітей представляє відповідний заклад (юридична особа), а від імені цього закладу в суді братиме участь фізична особа, що є її процесуальним представником. Свої повноваження на здійснення представництва така особа може підтвердити у загальному порядку – довіреністю, виданою цією юридичною особою, або документами, що посвідчують її службове становище чи повноваження керівника.

Ще одна ситуація, що потребує додаткового втручання законодавця – здійснення законного представництва своїх дітей, батьками, які самі ще є дітьми. Якщо жінка у віці 16 років народила дитину, не перебуваючи в зареєстрованому шлюбі, то відповідно до положень ст. 29 ЦПК України у неї процесуальної дієздатності немає, допоки вона не отримає відповідне рішення органу опіки і піклування чи суд не ухвалить рішення про надання їй повної дієздатності. Однак положення ст. 39 ЦПК України, які вже вище зацитовані, не встановлюють вікових чи інших обмежень для батьків у разі здійснення ними законного представництва

своїх дітей. Такого самого погляду дотримується і СК України у ст. 14. Звідси напрашується висновок, що неповнолітні батьки у процесуальних відносинах наділені неповною процесуальною дієздатністю. Вони можуть представляти інтереси своїх дітей, але здійснювати власні процесуальні права, законодавець їм забороняє. Якщо у справі за позовом шістнадцятилітньої мами в інтересах дитини про стягнення аліментів з батька дитини, якому теж шістнадцять, інтереси дитини представлятиме неповнолітня мама, то батько дитини, не маючи процесуальної дієздатності, здійснюватиме свої процесуальні права через законного представника. І хоча в ст. 156 СК України передбачено, що неповнолітні батьки мають такі самі права та обов'язки щодо дитини, як і повнолітні батьки, і можуть їх здійснювати самостійно, під час підготовки справи до судового розгляду за позовом неповнолітньої мами в інтересах дитини до неповнолітнього батька, який не перебуває в зареєстрованому шлюбі, суд залучить до участі у справі законних представників відповідача, керуючись положеннями ст.ст. 2 і 29 ЦПК України.

Обов'язок здійснення законного представництва батьками своїх дітей припиняється в разі позбавлення батьківських прав (п. 2 ч. 1 ст. 166 СК України). Також СК України передбачено, що особа, яка визнана судом недієздатною, звільняється від виконання сімейних обов'язків особистого немайнового характеру. Але не логічною залишається ситуація, коли законодавством не передбачено жодних застережень в частині здійснення обов'язку законного представництва особами, дієздатність яких судом була обмежена. Зрозуміло, що така ситуація є зовсім не припустима. Для цього потрібно внести відповідні зміни в положення ст.ст. 37 та 41 ЦК України і в переліку наслідків ухвалення відповідного рішення зазначити, що такі особи перестають бути законними представниками своїх дітей.

Своєю чергою, суд, здійснюючи функцію охорони і захисту прав, свобод та інтересів, у справах за участю законних представників, які не мають повної цивільної дієздатності, повинен залучати до участі у справі орган опіки і піклування. Для органу опіки і піклування таке рішення суду є обов'язковим.

Права, свободи та інтереси особи, яка визнана безвісно відсутньою, захищає опікун, призначений для опіки над її майном, а права, свободи та інтереси спадкоємців особи, яка померла або оголошена померлою, якщо спадщина ще ніким не прийнята, захищає виконавець заповіту чи інша особа, яка вживає заходів щодо охорони спадкового майна. Такі особи визначаються у відповідному рішенні суду, за результатами розгляду заяви в порядку окремого провадження про визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою. А в разі смерті спадкодавця до прийняття спадщини спадкоємцями, особа, яка вживатиме заходів щодо охорони спадкового майна, призначається нотаріусом за місцем відкриття спадщини.

Законні представники є самостійними учасниками процесуальних відносин і водночас наділяються правом здійснювати процесуальні права і обов'язки, що й особа, яку вони представляють.

Законні представники мають право доручати ведення справи в суді іншому представникові, якого вони обирають для кращого захисту прав та інтересів своїх підопічних осіб. Представник за договором посвідчує власні повноваження на процесуальне представництво законного представника відповідно до вимог ст. 42 ЦПК України (довіреністю, ордером або договором).

Суд відмовить у здійсненні права законним представником і продовжить розгляд справи по суті, якщо дії законного представника суперечать інтересам

особи, яку він представляє. Такий контроль з боку суду забезпечує уникнення зловживань з боку недобросовісних законних представників їх процесуальними правами, а також не дає змоги порушувати права, свободи чи законні інтереси неповнолітньої чи недієздатної особи, якщо рівень правової освіти її законного представника є неналежним.

Відповідно до ч. 4 ст. 43 суд може призначити або замінити законного представника за клопотанням малолітньої чи неповнолітньої особи. Дивно, чому законодавець наділив таким правом дитину, а не орган опіки та піклування. Адже зрозуміло, що рівень інтелектуального розвитку дитини у віці до 14 років, не є достатнім для того, щоб висловлювати клопотання такого змісту.

Заміна законного представника за ініціативою суду можлива лише у випадку, якщо законний представник не має права вести справу в суді на підставах, встановлених законом (ч. 3 ст. 43 ЦПК країни). Такими підставами можуть бути, наприклад, випадки, передбачені ст. 41 ЦПК України. Також, відповідно до п. 4.8 Правил опіки та піклування, опікун (піклувальник), їх чоловік (дружина) та близькі родичі не мають права представляти осіб, що перебувають у них під опікою (піклуванням), при веденні судових справ між підопічною особою та чоловіком (дружиною) опікуна чи піклувальника та їх близькими родичами [2].

Як слушно зазначають у своєму коментарі до ЦПК України В.М. Кравчук і О.І. Угриновська, перелік підстав для заміни представника, зазначений у ст. 43 ЦПК України, є вичерпним. Тому не допускається заміна представника, якщо законний представник здійснює захист інтересів підопічного неналежно внаслідок малограмотності, похилого віку та з інших причин, або, на думку суду, діє не в інтересах підопічного. В такому випадку суд зобов'язаний залучити до участі у справі орган опіки і піклування, якщо цього не було зроблено раніше [3].

Якщо під час розгляду справи буде встановлено, що в особи, яка є учасником процесуальних відносин, але не має процесуальної дієздатності, немає законного представника, суд за поданням органу опіки та піклування своєю ухвалою, призначає їй опікуна чи піклувальника та залучає його до участі у справі (ч. 1, 2 ст. 43 ЦПК України). Це один з небагатьох випадків, коли рішення про призначення опікуна чи піклувальника приймає суд.

Наявність повноважень у законного представника підтверджується документами, що визначені у п. 3 ч. 1 ст. 42 ЦПК України – це свідоцтво про народження дитини або рішення про призначення його опікуном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна.

Список використаної літератури

1. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / за ред. Ю.Д. Притики, В.Е. Теліпко, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до : <http://apelyacia.org.ua/content/naukovo-praktichniy-komentar-civilnogo-procesualnogo-kodeksu-ukrayini-za-red-pritiki-telipko>
2. Правила опіки та піклування затверджені Наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26.05.1999 р. № 34/166/131/88 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 26. – Ст. 115.
3. Коментар до Цивільного процесуального кодексу України В.М. Кравчук 2006 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до : <http://studrada.com.ua/content>

**ПРАВОВЫЕ ОСНОВАНИЯ И ПРЕДЕЛЫ УЧАСТИЯ
ЗАКОННЫХ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ В ГРАЖДАНСКИХ
ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ПРАВООТНОШЕНИЯХ**

Г. Лемик

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, 79000 Львов, Украина*

В статье проанализированы правовые основания и пределы участия законных представителей в гражданских процессуальных отношениях. Автор анализирует статус лиц, которые обязаны представлять интересы тех, кто не наделен процессуальной дееспособностью. Также автор рассмотрел требования к документам, которые подтверждают наличие полномочий у представителя и пределы реализации ими процессуальных прав в процессе в интересах своего доверителя. Автор обращает внимание на правовые последствия осуществления процессуальных прав законным представителем в процессуальных отношениях и роли суда в процессе осуществления основных задач судопроизводства. Акцентируется на недостатках правового регулирования отношений, которые являются предметом исследования и предложены пути их решения.

Ключевые слова: участие законного представителя в гражданских процессуальных отношениях; гражданская процессуальная дееспособность, документы, подтверждающие полномочия представителя; предоставлении несовершеннолетнему лицу полной гражданской дееспособности; полномочия законного представителя в суде; последствия совершения законным представителем процессуальных действий, противоречащих интересам лица, которое он представляет; назначение законного представителя судом, замена законного представителя судом.

**LEGAL GROUNDS AND SCOPES OF LEGAL
REPRESENTATIVES' PARTICIPATION
IN CIVIL PROCEDURAL RELATIONS**

R. Lemyk

*Ivan Franko National University of Lviv
Univrsytetska Str. 1, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

The article analyzes the legal grounds and scopes of legal representatives' participation in civil procedural relations. The author clarifies the status of persons obliged to represent the interests of those, who do not have procedural capacity. She examined the requirements to the documents confirming the powers of the representative and the scopes of his procedural right realization. Legal implications of the procedural rights of the legal representative in legal relations, as well as the role of the court in the course of the main objectives of justice administering are clarified. The stress is made on the shortcomings of this problem legal regulation.

Key words: participation of the legal representative in civil proceedings relations, civil procedural capacity, proof of the representative's authority, granting minors of full civil capacity, legal representative powers in court.

*Стаття: надійшла до редакції 08.10.2012
прийнята до друку 09.11.2012*